

**Zeev Milo, Tako je to bilo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj,
s opširnim historijskim pregledom toga razdoblja
1941–1945, Beograd, 2002, str. 259, ed. Ivica Eškenazi**

Vekovima su ljudi, i to ne samo oni od pera i knjige, voleli da čitaju uspomene – memoare znamenitih ljudi, a naročito onih koji su u svom životu i radu imali uticaja na državne i međudržavne poslove. Koliko je meni poznato, tek u novije vreme počelo je interesovanje za slična dela koja su pisali obični ljudi. Posle Drugog svetskog rata, generacija jedva nešto starija od moje, kao posledica svega onoga što smo preživeli u okupiranoj i od okupatora podeljenoj Kraljevini Jugoslaviji od 1941. do 1945. (u nekim evropskim zemljama nevolje su počele još od 1938), osetila je potrebu da svoje nedaće ne samo usmeno prepričava,

nego i opiše pisanom rečju. Pojedine države, kao npr. Francuska, tražile su, odmah posle Drugog svetskog rata, da svi učesnici Pokreta otpora napišu svoja sećanja na ratne događaje, predaju ih verovatno nekom od za to nadležnih arhiva Francuske, ali je garantovala da se ti materijali neće otvarati sledećih pedeset godina. Onda je to izgledalo kao daleka budućnost, u kojoj će, sa vremenske udaljenosti od pola stoleća, moći slobodno da se piše, čita i prosuđuje o Drugom svetskom ratu. Međutim, svi smo svedoci da to, ipak, nije tako. Naime, svima nama koji smo doživeli i preživeli Drugi svetski rat i danas, posle sedamdeset godina, to je još uvek živa rana. A što smo stariji, umesto da zaceli, ta rana kao da se sve više otvara. Događaji u protekloj deceniji i po, na teritoriji nekadašnje Kraljevine Jugoslavije, pokazuju da: ili je trebalo odmah sve reći, ili je trebalo ostaviti sve zaključano sa sedam brava još dva veka. Mislim da knjiga o kojoj je ovde reč to najbolje pokazuje počev već od naslova.

Da bi to bilo jasno, treba samo uporediti naslov originala na nemačkom i naslov prevoda na hrvatskosrpski jezik, pa će se odmah videti suštinska razlika. Moramo se zapitati zašto i u prevodu na naš jezik nije upotrebljen izraz Satelitska država Hrvatska. Možda nam je autor na to

pitanje najbolje sam odgovorio već na prvih nekoliko strana svoje toliko zanimljive knjige. Ako me pamćenje ne vara, uvek se u Jugoslaviji pisalo i govorilo o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ili, podrugljivo, o endehaziji, što je na neki način trebalo da podrazumeva nezavisnost, iako se dobro znalo da, ustvari, realne državne nezavisnosti nije bilo.

Gospodin Zeev Milo je doživeo i, na sreću, preživeo Drugi svetski rat u cvetu svoje mladosti. Dakle, u godinama kada je kao mladić, omladinac, trebalo da završava srednju školu i univerzitetske studije. Umesto toga, bio je prinuđen da najveći deo rata provede ili u skrivanju, ili u bekstvu. Imao je sreću da ne bude ni blizu logorskih žica Satelitske hrvatske države, a da ipak sve vreme rata bude na njenoj teritoriji. To ga je prisililo da izbliza prati događaje, ali i da bude učesnik u njima i onda kada to nije hteo.

Još jedno pitanje se nameće čitaocu. Naime, zašto jedan zagrebački Jevrejin knjigu o nedaćama hrvatskih Jevreja objavljuje u Nemačkoj i u Beogradu, a ne u Zagrebu što bi bilo prirodnije. I na ovo pitanje je, možda, najbolje odgovorio sam pisac u prvom poglavlju koje nosi naslov *Oktober*1992. Tu, ali i na drugim mestima, on je opisao svoje veliko razočaranje i nezadovoljstvo opštom političkom situacijom u Hrvatskoj, a sve to u vreme stavljeno u naslov poglavlja. Pisac je veoma kritičan i nezadovoljan stavom izraelske države, odn. njene vlade, prema tadašnjoj (1992) hrvatskoj, prozapadnjačkoj demokratskoj vladi. On ističe po tačkama uzroke svoga nezadovoljstva. On ne može da se složi sa idejom da je demokratska Republika Hrvatska, nastala 1992, logičan nastavak profašističke Nezavisne Države Hrvatske (1941–1945). Ako je, naglašavam ako, atmosfera i danas zaista onakva kako je opisana u knjizi, onda je to, najblaže rečeno, veoma neprijatno, i nije nimalo neobično što rane gospodina Mila nikako da „zamire” tj. ne mogu da zacele, nego i dalje veoma, i to veoma bole.

Gospodin Milo opisuje situaciju za vreme Drugog svetskog rata, kao i onu neposredno posle rata sa svim nevoljama i nesrećama, ali i olakšanjima i srećom ljudi, zbog završetka rata u Evropi. Treba naglasiti da je on svoje utiske verno preneo. On je kao savremenik, a naročito kao Jevrejin, pisao o progonima Jevreja od strane ustaškog režima i o strahotama koje je delimično doživeo, ali i o nečuvenim nedelima i zločinima o kojima je, na svoju sreću, samo slušao. Nikada nije propustio ne samo da spomene, nego i da naglasi patnje kroz koje je prolazio i srpski narod u Hrvatskoj u to vreme, kao i da su određene patnje preživljavali i demokratski opređljeni Hrvati. Za taj napor mu dugujemo veliku i iskrenu zahvalnost. Kao

što je kritikovao neke poteze izraelske politike, podvrgao je kritici i politiku DFJ i FNRJ, naročito onu ratničko, ali i klasno-politički osvetničku, koja se još dobro osećala 1948, kada je pisac sa porodicom dobio dozvolu da se iseli u, nakon 2.000 godina, obnovljenu državu Izrael. On je u rodnom gradu, Zagrebu, doživeo prve godine obnavljanja naše tadašnje ratom opustošene države i početak njene „socijalističke izgradnje“. To znači da je ovde, kod nas, doživeo prvi udar jugoslovenske socijalističke revolucije. To, isto tako, znači da je osetio na svojoj koži kako u stvarnosti izgledaju nacionalizacija (ili kako se to kaže „podruštvljanje“) imovine, kao i život u zajedničkim stanovima i devojačkim sobama. On je osetio da je, kada je trebalo nekom od nepodobnih (tj. od onih koji su imali neku imovinu ili nisu bili po volji vlasti) nešto uzeti, manje bilo važno nacionalno poreklo pa čak i ponašanje za vreme rata. Važnije je bilo sprovesti u delo ideju da treba, na svaki način, onemogućiti obnovu „predratnog ustrojstva“ države i pristupiti izgradnji novog „socijalističkog društvenog uređenja“. Ti ciljevi su opravdavali sva sredstva. To je kraći deo knjige, jer je i vremensko razdoblje kraće, ali je napisan jezgrovito i, kao i cela knjiga, istinito.

Sigurno je da se u ocenama tih događaja nećemo uvek složiti sa piscem jer mi se čini da se tu, između redova, oseća velika geopolitička distanca, tj. pisanje čoveka koji već dugo ne živi u rodnom gradu, čoveka koji je najveći deo života proveo ne samo na velikoj geografskoj udaljenosti, nego i u potpuno drugačijim političkim, opštedruštvenim i ekonomskim uslovima.

Knjiga je napisana veoma tečno na zagrebačkom dijalektu, čak bi se moglo reći i u jednom simpatičnom žargonu, koji autor nije zaboravio ni posle pola veka, pa se čita sa zadovoljstvom i u jednom dahu. Očigledno je autor visoki intelektualac i dobar stilista, koga pamćenje odlično služi, pa je zato štivo posebno zanimljivo. Pri tome je on, iako učesnik u događajima, uspeo veoma objektivno da ocenjuje svoju ratnu svakodnevicu i svoje savremenike, i to kako zločince tako i dobročinitelje, što je neobično retko, ali i veoma teško. Kao što čitaoci verovatno mogu da osećaju, ja nisam dovoljno objektivna jer sam pod snažnim negativnim utiskom prvog poglavlja ove knjige ali i svega onoga što se kod nas događalo u proteklih dvadeset, ali i pre sedamdeset godina. A i to je valjda jedna od posledica činjenice, na koju je ukazano pre nekoliko godina u Haškom tribunalu, da prva ličnost jugoslovenske revolucije nikada nije dozvolila da se zločini počinjeni u Jugoslaviji tokom Drugog svetskog rata do kraja ispituju i razjasne.

Šta još običnom čitaocu može da upadne u oči? Deo koji se odnosi na život u Satelitskoj državi, posmatran iz beogradske perspektive, tj. iz perspektive Beograđana koji su Drugi svetski rat preživljavali u Beogradu, deluje veoma dobro i realno opisan. Pri tome, treba stalno imati na umu da ta beogradska perspektiva, u vreme kojim se knjiga bavi, geografski počinje sa prostora predratnog beogradskog Sajmišta, najvećeg gestapovskog konc-logora na teritoriji nekadašnje Kraljevine. Prilikom proslave 60 godina od oslobođenja Aušvica i završetka Drugog svetskog rata, malo se govorilo o Sajmištu. Dakle, sve je opisano realno i, naravno, sumorno jer govori o užasnim stvarima. Iako knjiga ostavlja težak utisak, moram da naglasim da je, ako uporedimo piščeva sećanja sa sećanjima onih koji su preživeli Jasenovac, onda to čista poezija. A kako li tek u očima logoraša izgledaju bezazlena moja sećanja, kao dečaka koji jeste bio u okupiranoj zemlji, strepeo od neočekivanog susreta sa okupatorskim vojnicima i video leševe streljanih, ali nije nosio žutu traku, i samo jednom nije dobio ručak jer nije bilo šta da se skuva.

Pisac je opisivao i događaje na celom evropskom kontinentu. Ako profesionalnom istoričaru ponešto izgleda nedosledno ili čak i neopisano, onda je to posledica piščeve nedovoljne obaveštenosti ili možda nezainteresovanosti. Ne može se, naime, govoriti o svesnom prikazivanju stvari u krivom svetlu. Njemu, očigledno, nije bila dostupna celokupna specifična istorijska literatura. Koliko se može primetiti, to se naročito odnosi na dela štampana u Beogradu koja uopšte nisu korišćena. To mu ne treba zameriti jer je on rođeni Zagrepčanin koji prvenstveno piše o svom gradu, ali i o drugim mestima Hrvatske kroz koja je tokom ratnih godina prolazio i o ljudima koji su ga okruživali u raznim situacijama i pri tom su mu jedni pomagali, a drugi su ga na neki način saplitali. Kao hroničar odličan, a kao istoričar možda veći amater nego što je bio u partizanskim termoelektranama, bioskopima i radiotehničkim službama Topuskog i Gline, Zeev Milo se i u ovom poslu sjajno pokazao, obavivši veoma uspešno zadatak koji je sam sebi postavio. Uz osećanje naše duboke i iskrene zahvalnosti, treba mu, nažalost posthumno, toplo čestitati. Zaista je to zaslužio.

Dušan I. Sindik